

Nederland regioland

D66

Nederland regioland

Nederland is een dichtbevolkt land met bijna 18 miljoen inwoners. Wie van een grote afstand vluchtig kijkt, zou zomaar het beeld kunnen krijgen van een stadstaat. Wie beter kijkt én beter weet, kent Nederland als land van sterke steden, maar ook van rijke regio's. Een land met grote verschillen tussen steden en regio's en tussen regio's onderling. Verschillen in kracht, verschillen in kansen, verschillen in problemen. Mensen ervaren die verschillen dikwijls als een kloof tussen stad en platteland, of tussen regio's onderling.

D66 wil meer oog hebben voor die verschillen. Wij worden weleens een stadspartij genoemd. Ja, wij hebben stevige wortels in stedelijke gebieden. Maar wij koesteren ook de kracht van onze regio's en de verscheidenheid van Nederland. Dat verdient meer aandacht. En daar hoort bij dat de politiek erkent dat we met brede landelijke oplossingen soms te makkelijk voorbijgaan aan de verschillen in de regio's. Wij erkennen dat. En we willen daarmee aan de slag.

Om te inventariseren hoe we dit het beste kunnen doen, zijn we samen met D66-afdelingen door het hele land op zoek gegaan naar ideeën, uitdagingen en kansen in hun specifieke regio. Centraal in die zoektocht stond het begrip leefbaarheid, want hoe behoud je kwaliteit van onderwijs als je als regionale school moet vechten voor je voortbestaan? Hoe voorkom je dat gekwalificeerde mensen uit de regio vertrekken, bijvoorbeeld omdat er niet genoeg woningen zijn? Hoe blijf je als regio goed bereikbaar? Hoe houden we voldoende goed werk in de regio? En niet te vergeten: hoe zorgen we ervoor dat ook in de regio alle kansen worden gepakt om het hoofd te bieden aan de grote transities waar we voor staan? Hoe geven we bijvoorbeeld boeren met kringlooplandbouw weer een toekomst? Hoe versterken we de natuur en beschermen we het klimaat?

Met het coalitieakkoord hebben we al een goede start gemaakt door antwoorden op deze vragen te formuleren. Met de Regiodeals worden regionale economische kansen ook de komende vier jaar weer beter benut. Ook wordt er op allerlei manieren gewerkt aan de bereikbaarheid, de bewoonbaarheid en de sociale kansen in de verschillende regio's.

Maar er liggen ook veel opgaven in de regio die niet in het beknopte coalitieakkoord staan, maar die wel moeten worden aangepakt. Opgaven waar verschillende regio's, zo is ons wel duidelijk, ook zelf goede en soms zelfs inspirerende oplossingen voor hebben. Daar willen we ons als partij verder over buigen. Met *Nederland regioland* opent D66 het gesprek Wij zoeken naar gezamenlijke en innovatieve oplossingen, waarbij stad en land samenwerken aan krachtige regio's. Zodat je, ongeacht waar je wieg staat, overal in Nederland fijn kunt leven, wonen en werken.

1. Een regio waar mensen graag werken

Een krachtige regio biedt iedereen, jong en oud, de kans om plezierig en nuttig werk te hebben. Soms trekken mensen weg uit plattelandsregio's omdat ze te weinig kansen zien. Het is belangrijk dat er voldoende werkgelegenheid is in de regio, zodat talent en bedrijvigheid behouden blijft. Daarnaast biedt thuiswerken vanuit de coronacrisis ook een nieuwe impuls.

Coalitieakkoord

Door het voortzetten van de Regio Deals werken we met het coalitieakkoord al aan het creëren van meer kansen en werkgelegenheid in de regio. Hierdoor kunnen op regionaal niveau mooie projecten worden opgezet om zo bedrijvigheid te bevorderen. Ook hebben we afspraken vastgelegd met overheden en het bedrijfsleven over de mogelijkheden tot thuiswerken.

Inzet komende jaren

Er is meer nodig om ervoor te zorgen dat regio's bedrijvigheid behouden en ook echt iedereen overal kan werken en wonen. D66 gaat de komende jaren daarom inzetten op:

- Gerichte investeringen in kleinere bedrijventerreinen op het platteland, zodat de ondernemer binnen het dorp kan blijven investeren in zijn bedrijf en samenwerking tussen bedrijven wordt bevorderd.
- In elke gemeente de mogelijkheid voor zondagsopeningen. Door de coronacrisis hebben veel winkels in Nederland het zwaar gehad. Om maximaal herstel te realiseren, willen we dat gemeenten door heel Nederland de vrijheid bieden aan ondernemers voor een zondagsopenstelling.

- Samen met de provincies ervoor zorgen worden dat iedereen, ook in het buitengebied, wordt voorzien van goed internet. De Rijksoverheid moet hierbij een faciliterende rol spelen.

Een innovatief voorbeeld:

Holwerd aan zee

Aangezien Holwerd met krimp, oplopende werkloosheid en een versobering van leefbaarheid, zorg en welzijn kampte, besloten inwoners het heft in eigen handen te nemen. Via een door het dorp opgerichte stichting zijn plannen opgesteld om een doorbraak in de zeedijk te forceren om zo de regio en de Waddenzee weer met elkaar te verbinden. Naast een ecologische kans voor vogels, vissen en natuur, zou dit ook een enorme economische ontwikkeling met zich meebrengen vanwege nieuwe vormen van recreatie. Zo wordt Holwerd weer een levendige regio, met banen voor jong en oud.

2. Een bereikbare regio

Regio's die goed bereikbaar zijn met het openbaar vervoer zijn aantrekkelijker om in te wonen en werken. Voor veel plattelandsregio's is bereikbaarheid een groot probleem. Reizen van A naar B met het openbaar vervoer duurt vaak lang of is zelfs niet mogelijk. Daarom loont het snel om gewoon de auto te pakken. D66 wil het gebruik van het openbaar vervoer stimuleren. Dit door overal in Nederland binnen een straal van 15 kilometer een ov-hub te plaatsen, waar van 's ochtends vroeg tot middernacht twee keer per uur gereden wordt.

Coalitieakkoord

In het coalitieakkoord hebben we afgesproken om te investeren in infrastructuur zoals (internationale) trein en ov-verbindingen. We verbeteren de bereikbaarheid van het Noorden met de eerste stappen van de Lelylijn. Daarnaast investeren we fors in (internationale) treinverbindingen en het achterstallige onderhoud van onze (spoor) wegen. D66 is bijvoorbeeld ook voorstander van de Wunderline: een treinlijn tussen het Noorden van Nederland, Scandinavië en Duitsland, die op termijn kan zorgen voor goede internationale treinverbindingen voor het Noorden.

Inzet komende jaren

Met de afspraken uit het coalitieakkoord zetten we stappen in de goede richting, maar D66 wil ook de bereikbaarheid van dorpen die niet aan bestaande (spoor) wegen liggen verbeteren. Tegelijkertijd zijn we er ons van bewust dat niet in elk dorp een rendabele busservice kan blijven bestaan. D66 wil daarom:

- Eén app waarin alle beschikbare vervoersopties van verschillende aanbieders gepland, geboekt en betaald kunnen worden. Dit zorgt ervoor dat vervoer, zoals bijvoorbeeld deelfietsen of bussen, eenvoudig en inzichtelijk beschikbaar zijn. Zo wordt deur-tot-deur reizen eenvoudiger gemaakt. Het OV in onze grensregio's kent nog uitdagingen die grensoverschrijdende mobiliteit lastig maken.
- Inzetten op innovatieve en flexibele vormen van vervoer, zoals Mobility as a Service (MaaS). Dit biedt bij uitstek uitkomsten voor regio's met een kleiner vervoersaanbod. Via OV-hubs wil D66 inzetten op beschikbaarheid van elektrische (deel)fietsen en deelauto's. Daarmee is er ook een oplossing voor de laatste kilometers naar de deur.

Een innovatief voorbeeld:

AutoMaatje in de gemeente Ommen: met vrijwilligers op pad

Voor mensen die minder mobiel zijn, kan een tripje van het dorp naar de stad een enorme opgave zijn. In de gemeente Ommen zijn ze daar samen met de ANWB en Wijz Welzijn een innovatief project voor gestart. AutoMaatje is een vervoersservice waarbij vrijwilligers minder mobiele plaatsgenoten op verzoek vervoeren. Als aanvulling op het reguliere vervoersaanbod in gemeenten, bemiddelt AutoMaatje voor een ritje naar de dokter, apotheker, fysiotherapeut of ziekenhuis. Maar ook ritjes om boodschappen te doen, een bezoek aan de kapper of een ritje naar een plek met dierbare herinneringen. Het aanmelden is gratis, maar er wordt wel een vergoeding van 30ct per gereden kilometer gevraagd als onkostenvergoeding voor de vrijwilliger. Zo blijven mensen mobiel, met elkaar in contact, en worden mensen in dorpen op een innovatieve manier verbonden met de stad.

3. De beste kansen voor de regio

D66 wil de beste kansen voor ieder kind, ongeacht waar je wieg staat. Met goede en gelukkige leraren voor de klas. En een rijke schooldag met sport, cultuur, natuur en huiswerkbegeleiding.

Coalitieakkoord

Met het coalitieakkoord hebben we al grote stappen gezet om het onderwijs te versterken met de grootste onderwijsinvestering ooit van 4,5 miljard. Op die manier bestrijden we het lerarentekort, dichten we de salariskloof en versterken we de onderwijskwaliteit.

Ook bestrijden we kansenongelijkheid en leerachterstanden door extra te investeren in scholen met de grootste uitdagingen. We stimuleren brede brugklassen en brede middelbare scholen met alle niveaus bij elkaar. Er komt een basisbeurs voor studenten en we investeren fors in het hoger onderwijs en onderzoek. Hiermee versterken we het onderwijs in heel Nederland.

Ook de vervolgoopleidingen in de plattelandsgebieden hebben de verdiende aandacht gekregen in het coalitieakkoord. Sterke vak- en beroepsopleidingen en onderzoek op de universiteiten zijn essentieel voor een sterke regionale economie. Daarom stimuleren we het aanbod van kleinschalig vakonderwijs en behouden we het aanbod van mbo-opleidingen dichtbij huis. ROC's vormen weer regionale opleidingscentra waar je ook terecht kan voor na-, om-, en bijscholing. De bekostiging van de universiteiten wordt herzien, waarvoor er een betere balans komt en een evenwichtig aanbod in de plattelandsgebieden behouden blijft. Op die manier bieden we jongeren en ouderen binnen de regio ook de beste kansen om zich te blijven ontwikkelen.

Inzet komende jaren

De uitdagingen in de plattelandsgebieden zijn anders dan in de steden. Daarom zetten we in op een aantal aandachtsgebieden:

- Het is belangrijk dat kinderen naar een basisschool in de buurt kunnen. Daarom steunt D66 de kleine scholentoeslag, waardoor scholen met lage leerlingaantallen kunnen blijven bestaan.
- Soms is er ook een regio gerichte aanpak nodig, want de uitdagingen zijn niet overal hetzelfde. Bijvoorbeeld in zeer dunbevolkte gebieden of in een grensregio. D66 heeft in het verleden gepleit voor een specifieke Zeeuws-Vlaanderenwet met extra geld voor het behoud van onderwijs. Veel kinderen en jongeren gaan daar over de grens naar school, waardoor de voorzieningen onder druk komen te staan. Ook omdat in België kinderen al vanaf 2 jaar gratis naar de opvang kunnen.
- We brengen de voorzieningen op peil door de kinderopvang gratis te maken en de rijke schooldag in te voeren. Hierdoor brengen we onderwijs, sport, zorg en cultuur samen. Daarnaast stimuleren we brede brugklassen en brede middelbare scholen. Hierdoor versterkt het elkaar en kan het blijven bestaan.
- We willen dat gemeentes meer zeggenschap krijgen over het opvang-, en onderwijsaanbod in de regio. Alleen zo kunnen zij er zijn voor hun jongste inwoners.

Een innovatief voorbeeld:

Krachtig onderwijs in de Noordoostpolder

Verschillend onderwijs in hetzelfde gebouw. Dat is het doel van de multifunctionele accommodatie Het Klavier in het in de Noordoostpolder gelegen Rutten. Twee basisscholen vinden er hun onderdak, naast de kinderopvang, de voetbalclub, de tennisvereniging en het dorpshuis. Zo worden de gebouwkosten zoveel mogelijk gedrukt, terwijl de leefbaarheid van het dorp en de keuzevrijheid van de leerlingen in het dorp hoog in het vaandel blijven staan. Een mooi voorbeeld van een innovatieve oplossing voor het beste onderwijs!

4. Een regio met voldoende woningen voor jong en oud

Een krachtige regio brengt mensen van jong en oud samen. Een diverse bevolking is immers een vitale bevolking. Daarvoor zijn wel voldoende woningen nodig.

Coalitieakkoord

Om het hoofd te bieden aan de woningcrisis in Nederland, hebben we in het coalitieakkoord afgesproken 100.000 woningen per jaar te bouwen, ook in de regio. Ook wordt bijvoorbeeld de verhuurderheffing afgeschaft, zodat er meer betaalbare huurwoningen beschikbaar komen. Door heel Nederland zetten we in op 15000 flexwoningen en realiseren we nog eens 15000 woningen middels transformatie.

Inzet komende jaren

In plattelandsregio's is er naast een nieuwbouwpoging vaak ook een grote herstructureringsopgave van de bestaande woningen. Er is gericht beleid nodig om doorstroom van mensen in verschillende levensfasen zo goed mogelijk te stimuleren. Daarom zetten we ook in op:

- Innovatieve woonvormen en transformatie zodat beschikbare huizen beter bij de verschillende levensfasen passen en mensen langer thuis kunnen blijven wonen. Bijvoorbeeld met pre-mantelzorgwoningen en meergeneratiewoningen.
- Een Rijksoverheid die meer regie pakt om ervoor te zorgen dat naast het bouwen in grotere kernen, er ook wordt gebouwd in kleinere dorpen. Voor kwetsbare buurten wordt deze kabinetsperiode 600 miljoen euro in het Volkshuisvestingsfonds geïnvesteerd. Daarmee kan de fysieke en sociale leefbaarheid in buurten worden verbeterd.

Een innovatief voorbeeld:

Een nieuwe bestemming voor een oud gebouw:

Zundert & Hofstede aan de Dreef

Omdat het buitengebied van de gemeente Zundert te maken heeft met agrarische leegstand, kwamen inwoners samen met verschillende overheden en bedrijfspartners op een idee: nieuwe bestemmingen voor oude gebouwen. Zo kwamen ze ook op het project Hofstede aan de Dreef: het ombouwen van een leegstaande boerderij uit 1908 naar levensloopbestendige en duurzame woningen voor mensen boven de 55 jaar. Naast de woningen krijgt het complex ook een ontmoetingscentrum en een terras voor recreatieve bezoekers aan de groene oase in het buitengebied. Bewoners hebben privacy, maar zijn niet snel alleen door het inclusieve karakter van de bouw. Daarnaast heeft het leegstaande buitengebied nieuwe waarde gekregen!

5. Een levendige regio met goede voorzieningen

Een levendig platteland is veel meer dan een plek waar alleen wordt gewoond en gewerkt. Het is ook een plek waar mensen zorg kunnen krijgen. En het is een plek waar mensen elkaar ontmoeten om leuke dingen te doen en elkaar te inspireren en enthousiasmeren. Waar kinderen elke week hun boeken kunnen ophalen bij de lokale bibliotheek, en waar bijzondere culturele evenementen plaatsvinden.

In dunnerbevolkte regio's zien we voorzieningen te vaak verdwijnen. Huisartsen kunnen bijvoorbeeld geen opvolger vinden. Winkels en bibliotheken verdwijnen door de met de groei van online winkelen, in combinatie met de nasleep van het coronavirus. Ook kampen dorpshuizen met krimpende kassen.

Coalitieakkoord

In het coalitieakkoord is er al aandacht voor de hiervoor beschreven problematiek. We zorgen ervoor dat de nationale overheid samen met lokale overheden aan de slag gaat om leegstand te voorkomen en de samenwerking tussen retail, horeca en cultuur te stimuleren. Voor een goede spreiding van cultuurvoorzieningen, hebben we bovendien extra geld gereserveerd voor cultuurparticipatie over heel Nederland. Ook hebben we het streven afgesproken dat in elke gemeente een bibliotheekvoorziening te vinden is. Voor een betere zorg, wordt ingezet op meer seniorenwoningen en andere woonvormen, levensloopbestendige woningen, mantelzorg, digitale zorg, en valpreventie, zodat de zorg beter beschikbaar blijft en mensen langer thuis kunnen wonen.

Inzet komende jaren

Er zijn nog een aantal regio-specifieke punten die, wat D66 betreft, meer aandacht verdienen om leven levendige dorpskernen te realiseren. D66 wil daarom:

- Monitoring van het gemeentefonds, om een beter beeld te krijgen van wat nodig is om voorzieningen als onderwijs, zorg en buurthuizen overal op peil te kunnen houden.
- Sloopregelingen faciliteren, zodat bedrijfsactiviteiten van de randen van het dorp naar het centrum kunnen verplaatsen. Zo blijven er kleinere, maar sterkere dorpen over.
- Levendige stad- en dorpscentra, waarbij leegstaande winkels gemakkelijker kunnen worden omgebouwd naar ontmoetingsplekken voor zzp'ers, culturele ontmoetingsplekken, woningen of andere initiatieven.
- Specifieke aandacht voor de regio bij de digitalisering van zorg. De coronacrisis leert dat digitale zorg kansen biedt om zorg sneller bij patiënten te krijgen. Regio's waar zorg slechter beschikbaar is, moeten deze kansen goed kunnen benutten.

Een innovatief voorbeeld:

Maitinkers in Boarnsterhim

In Boarnsterhim heeft woningcorporatie Welkom samen met de gemeente en thuiszorg de 'maitinkers' ontwikkeld. Deze maitinkers zijn mensen die bij dorpsbewoners thuis komen wanneer er problemen ontstaan. De bewoners kunnen de maitinkers bellen en dan komen ze langs. De maitinkers kunnen vervolgens een zorgindicatie stellen en opdrachten geven tot het uitvoeren van simpele woonaanpassingen, zoals een toiletverhoging. Wanneer er meer zorgvragen zijn, kunnen de maitinkers ook een beroep doen op professionele zorg en hulpverlening. Tegelijkertijd zetten ze ook een vrijwilligersnetwerk op. Met vier uur in de week kunnen ze een heel dorp bedienen met betrekking tot de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo).

6. Een toekomst van kringlooplandbouw

Plattelandsregio's floreren bij een landbouw die positief bijdraagt aan het landschap, de gezondheid, de natuur en de economie. We zien echter aan alles dat de huidige landbouw niet meer houdbaar is. Ondanks enorme lange werkdagen kunnen boeren niet meer rondkomen. Dieren worden steeds vaker opgehokt in stallen, wat niet alleen slecht is voor hun welzijn, maar ook een risico vormt voor de gezondheid van omwonenden, die last kunnen krijgen van stank en ziekten die overdraagbaar zijn van dier op mens. Om een hoge productie op peil te houden vervuilen we ons water met meststoffen en gewasbeschermingsmiddelen, waar voor sommige middelen ook nog gezondheidsrisico's aan kleven voor omwonenden en boeren zelf¹. En de natuur en het klimaat verslechteren zienderogen: we zien steeds minder vogels, insecten en bijen, en kampen door de lange, steeds hetere zomers met een verdrogende natuur².

D66 vindt het tijd voor een revolutie in de landbouw. We willen een landbouw met een kleinere veestapel, met 50% minder varkens en kippen en 30% minder koeien, waar boeren met minder dieren een betere boterham kunnen verdienen. Een landbouw waarvoor we geen veevoer meer hoeven te importeren uit ontboste gebieden in Brazilië, maar waar dieren restproducten uit lokale bronnen eten. Dit kan ook door in de regio kansen te bieden voor nieuwe verdienmodellen. Een landbouw waar we goed voor de bodem zorgen, zodat we minder chemische gewasbeschermingsmiddelen nodig hebben die onze water en lucht vervuilen. En een landbouw waarin dieren een waardig leven kunnen leiden. Inmiddels is de visie van D66 op de landbouw – kringlooplandbouw – inmiddels de kern geworden van het regeringsbeleid.

Coalitieakkoord

Met het coalitieakkoord zetten we verdere stappen richting kringlooplandbouw. Deze visie wordt uitgewerkt naar wat dit betekent voor onder meer voer, bodem en dierenwelzijn. Daarbij zijn er ook regionale verschillen. Daarom wordt er vanuit het Nationaal Programma Landelijk Gebied in elke regio met boeren gekeken hoe er

gewerkt kan worden aan een kringlooplandbouw die past bij het gebied en de natuur en klimaatopgaven. En we houden niet alleen de boer, maar ook supermarkten en andere ketenpartijen verantwoordelijk voor de verduurzaming van de landbouw. Boeren verdienen een eerlijke prijs. De tijd is voorbij dat supermarkten en de verwerkende industrie de inkomens- en milieuschade afwentelen op boeren.

We bieden een politiek die eerlijk durft te zijn en met boeren meedenkt, zonder concessies te doen op klimaat- of natuurambities. Ook creëren we meer natuur om in te recreëren en onze biodiversiteit weer mee op peil te brengen. Zo werkt D66 aan de verbetering van de kwaliteit van ons landelijk gebied, zodat iedereen daar fijn kan wonen, werken en recreëren.

Inzet komende jaren

We zijn trots op de afspraken die we hebben kunnen maken in het coalitieakkoord, maar een landbouwtransitie gaat niet over één nacht ijs. Om nu al bij te dragen aan een leefbaar platteland, wil D66 de komende jaren al inzetten op:

- Het stimuleren van regionale verdienmodellen waar boeren samen met de natuur een betere boterham mee kunnen verdienen.
- Onderzoek naar hoe we de aanleg van voedselbossen - bossen waarin ook voedsel kan worden verbouwd - in wijken, parken, bermen, op daken, tuinen, balkons, en in buitengebieden kunnen stimuleren. Dat is goed voor het klimaat en de natuur, maar ook fijn om in te recreëren.
- Een einde aan gele akkers door heel Nederland door het gebruik van

glyfosaathoudende middelen in te perken. De langere termijn gevolgen van het gebruik van dit soort middelen zijn namelijk onvoldoende helder. Zo zijn er aanwijzingen dat langdurige blootstelling kan leiden tot hersenziektes als Parkinson en Alzheimer³. Op landelijk niveau is D66 hard bezig om een verbod af te dwingen en een transitie naar het gebruik van mildere gewasbeschermingsmiddelen te realiseren. Maar er zijn al mogelijkheden om op lokaal niveau het gebruik in te perken. D66 wil dat het principe dat iets pas veilig is als het bewezen is, hier structureel wordt toegepast.

- Geiten kunnen ons erg ziek maken. Denk aan Q-koorts, maar ook longontstekingen⁴. We zien de intensieve geitenhouderij echter steeds meer groeien: tussen 2010 en 2019 is het aantal geiten in Nederland verdrievoudigd naar 614 duizend in 2019⁵. D66 wil dat provincies waar steeds meer geitenhouderijen komen, zoals Friesland, ook kiezen voor een geitenstop. Ook andere provincies dienen het aantal geiten in de regio in balans te brengen met de vereisten van gezondheid voor omwonenden.

Een innovatief voorbeeld:

Biodivers boeren op Schiermonnikoog

Boeren met minder dieren en meer natuur, zo kan het ook. Boeren op Schiermonnikoog hebben gezamenlijk met elkaar afgesproken bijna de helft minder dieren te houden op het eiland om zo de hoeveelheid stikstof en CO2 naar beneden te brengen. In plaats daarvan gaan ze met meer aandacht voor de natuur, de bodem en de vogels op het land boeren. Om hun teruggang in inkomsten te compenseren zijn ze een eigen zuivelcoöperatie gestart, waarmee ze een typische Schiermonnikoogkaas gaan produceren. En voor nu worden de boeren ook nog geholpen door subsidies vanuit de Provincie en gelden uit de pot voor het Europees Gemeenschappelijk Landbouwbeleid.

Eindnoten

- 1 <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/bestrijdingsmiddelen-in-een-derde-van-de-drink-waterbronnen-in-nederland-boven-de-norm/>.
- 2 <https://www.trouw.nl/duurzaamheid-natuur/nederland-verliest-in-hoog-tempo-zijn-weidevogels~b874abd2/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F>.
- 3 <https://eenvandaag.avrotros.nl/item/rivm-wil-strengere-eisen-voor-het-gebruik-van-landbouwgif-om-schadelijke-effecten-op-de-hersenen-te-voorkomen/>.
- 4 Resp. <https://www.parool.nl/nederland/onderzoekers-2200-coronadoden-te-link-en-aan-slechte-luchtkwaliteit~b7ca1b6c/>; <https://www.rivm.nl/veehouderij-en-gezondheid/onderzoek-veehouderij-en-gezondheid-omwonenden-vgo>; <https://www.omroep-brabant.nl/nieuws/149556/Epidemie-lijkt-voorbij-66-Q-koorts-patienten-in-2012>.
- 5 <https://www.ftm.nl/artikelen/de-geitensector-is-een-groeimarkt-en-een-risi-co-voor-de-volksgezondheid?share=4crUtXVJjh%2FBmAijGwiQFhu9w6h%2BcxsQ5If-dZ-ABbPxj5U5EYq649TkCROxVssg%3D%3D>.